

Modern Alevilik: Sınırları Zorlayan Söylem Arayışları

NECDET SUBAŞI

YRD.DOÇ.DR., YÜZÜNCÜ YIL Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
nsubasi@yyu.edu.tr

Modernleşme süreci, sosyal yaşamın bütün öğelerinde olduğu gibi din ve buna bağlı oluşumlarda da derin bir etkiye sahip olmuştur. Epistemolojik düzeyde ortaya çıkan farklılaşmaların yarattığı dönüşümler, geleneksel paradigmaları özünden değiştirmiştir. Bu yapılanmaların ürettiği yeni söylemler de, karşılıklı bir etkilenim içinde toplumsal hayatı yönlendirmeye başlamıştır. Alevilik de bu sürece tâbi olmuş ve değişimden ağırlıklı bir şekilde etkilenmiştir. Belli bir gelenek içinde kendilerini tanımlayan Aleviler, kamusal hayatın modern formları içinde söylemlerini yeniden biçimlendirmeye yönlendirilmişlerdir. Yaygın etkisiyle modernleşme, Aleviliğin genel vizyonunu belirleyen temel özelliklerini yeniden kodlamış; ilginç arayışlara sürüklenen Aleviler de, kimi elverişli söylemlerle ilişkiye geçerek kendilerini gözden geçirmişlerdir.

Gerçekten de Alevilik, dinsel modernleşme deneyimleri içinde dikkat çekici bir farklılaşma yaşamıştır. Ancak, Alevilik, günümüzün söylem çeşitliliği içinde bile dinsel bir yapı olarak değerlendirilmemektedir. Esasen Aleviliği her tanımlama çabası, onu farklı bir düzeyde yeniden icat ve inşâ etme çabalarının bir yansımasıdır. Bu bağlamda kimliği dinsel aidiyetlerin dışında tutma çabalarının yarattığı sorular da, Alevileri yeni cevaplar vermeye zorlamaktadır (Dumont, 1997: 146; Vorhoff, 1999: 48; Yavuz, 2000: 92). Öyle ki, artık Alevilik, modern ideolojik argümanlar setiyle tanımlandığı her seferinde, yeni bir şekle bürünmektedir. Aslında her tanımlama çabasında olduğu gibi, Alevilikte de kendine özgü bir tarihten, uygulama ve doktrin tercihindən yola çıkılmakta ve yeni bir mecraya yönelinmektedir. Bu yorumlamalar içinde Alevilik, modernliğin çekim alanına girdikçe, kendi geleneksel sınırlarıyla da karşı karşıya gel-

mektedir. Artık Alevilik, bu sınırları zorlayan bir arayışın başat aktörleri durumundaki Alevilerin tek tek önem kazanan kişisel deneyimleriyle yeniden kurulmakta ve modernleşmeye tâbi olmaktadır. Aleviler ve Alevilik birbirini tamamlayan öğeler olmaya zorlandıkça, modernliğin kuşatıcılığı ağırlıklı bir şekilde gündeme gelmektedir. Günümüz Aleviliğinde, geleneğe dönüşün sosyal temsillerinden söz edilememektedir. Aksine Aleviliği seküler argümanlara teslim eden bir kararlılık, bugün modernleşmeyi meşrulaştıran tartışmalardan beslenerek devam etmektedir (Kehl-Bodrogi, 1996: 57; Shankland, 1999b: 322, Çamuroğlu, 2000: 17, Vorhoff, 1999: 48). Günümüz Alevileri, Aleviliği modern bir çerçeveye oturtma çabası içindedirler. Ancak bu girişimler, sorunu çok yönlü ve kapsamlı ilişkilerin dönüştürücü etkisine açık tutmaktadır.

Arkaik Dünyanın Aleviliği

Aleviliğin sosyal tarihi, günümüz Alevilerinin, siyaseti teolojiye tercih eden eğilimleri içinde inşa edilmektedir (Vorhoff, 1999: 51). Tipik bir Alevinin geleneksel yaşam biçimiyle şimdiki gerçekliği arasında ortaya çıkan gerginlik, bugün her ne kadar bir kimlik materyali olarak kullanılsa da, söz konusu fenomenin temel özellikleri dikkate alındığında, ortaya çıkan göstergelerin gerçekte Aleviliği zayıf düşürücü bir özellik olarak ele alınması mümkündür. Bugün geleneği içselleştiren sözel kültür dünyasından yazılı kültür dünyasına geçişin yarattığı bir gerilimden rahatlıkla söz edilebilmektedir (Olsson, 1999: 265; Ong, 1995: 101, 210). Alevilerin modern süreçlere bağımlılık altında, kendilerini hangi referans ağlarıyla yeniden donatabilecekleri ve söz konusu inşa için gereksinim duydukları söylemlerin etkisiyle ortaya çıkan parçalanma ve ayrışmaları nasıl ortadan kaldıracabileceklerine ilişkin kaygılar, zaman zaman dışı vuran grup reflekslerini hayati düzeyde devreye sokmaktadır.

Kuşkusuz, Aleviliğin günümüzde aldığı yeni görünümünün ele alınabilmesi için, Alevilerin ortak bir hafıza içinde 'üretilen geçmişleri'ne bakmak gerekir. Modern bir tahayyül zenginliğinin yeniden yarattığı Alevilik, kendi içinde türlü çeşitlilikler barındırsa da, tarihsel verilerin günümüze taşıdığı şekliyle asıl form, bu tipolojilerden kesinlikle farklıdır. Geleneksel ve modern temalar içinde bir karşılaştırma yapıldığında, geleneksel Alevilik, günümüzde ancak tarihsel kıymetlerin bir aktarımı ya da genel sosyal bilimsel incelemelerin bir veri alanı olarak hatırlanmaktadır. Bu bağlamda geleneksel Alevilik, modern aktörleriyle arasındaki uçurumu, bu sürecin belirleyiciliği altında iyice derinleştirmiştir. Geleneksel ve modern olanın yarattığı zıtlasmalar ve buna bağlı ikilemler, tarihsellik formunda yinelenebilecek bir şekilde Aleviliği yeni tartışmaların içine çekmektedir. Geçmişten günümüze, belli bir dinamik gelenek içinde aktarılan Alevilik, bugün köklerinden bağımsız bir söylem çeşitliliğiyle çerçevelendirilmektedir. Kuşkusuz burada sosyal süreçlere karşı zamanla ortaya çıkan bir direncin, donanım düzeyindeki zenginliği göz ardı edilemez.

Aleviliğin 'heterodoks' ve 'senkretik' özelliklerine günümüzde daha çok vurgu yapılmaktadır. Erken dönem Türk toplumsal yapısıyla ilişkilendirilen Alevilik, bu döneme ilişkin inanç ve yapıların arkaik özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Varlığını duygusal bir yoğunluk içinde günümüze kadar sürdürmeyi başaran Alevilik, bölgesel pek çok dinî geleneğin etkisini içinde barındırır. Aslında o, kendisini daha çok İslami bir inanç ve retorik alanı içinde toparlayabilmiştir. Eski 'Türk dini' Şamanizmden Maniheizm, Budizm ve Zerdüştlük gibi dinlere kadar pek çok geleneğin etkisi altında (Ocak, 2000) günümüze kadar biçimlenen Aleviliğin 'kendini bulması', hiç kuşku yok ki, bütün bu aktarımların Hz. Ali figürü etrafında buluşmasıyla gerçekleşebilmiştir. Hz. Ali merkezli simgesel bir aktarımın giderek bir siyasal göstergeye dönüşmesiyle Alevilik, kendini ayrıştırıcı formlarla ilişkiye geçmiştir.

Bu bağlamda, Aleviliği, tarihsel nitelikleri içinde bir 'özgürlük hareketi' olarak değerlendiren çağdaş yaklaşımlarda belirgin olan tema, onu her türden gelenekten bir söylem devşiren özgün bir halk hareketi olarak tasvir etmekte ve Hz. Ali'ye de ancak araçsal bir rol yüklemektedir. Ortaya çıkan bir başka yaklaşım ise, Aleviliği, Hz. Ali'nin biyografik dünyasıyla irtibatlandırmaktadır. Buna göre, Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in damadı sıfatıyla (*ehl-i beyt*) uğradığı 'haksızlık' ve yaşadığı 'talihsizlik'ler, yadsınması imkansız diğer etkenlerin de birleşmesiyle Aleviliği besleyen bir damar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle o, bir mezhebî form olarak Şiiilikten de farklıdır ve bir ortodoks gelenekten çok şifahi geleneğe atıfta bulunur. Nihayet bu varyantın, Aleviliğin bir isyan retoriği geliştirmesindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Bütün bu yorum çeşitliliğine rağmen Alevilik, Türklerin İslam'ı Hz. Ali'nin kişiliği aracılığıyla kabul etmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Ocak, 2000; Fırlalı, 1994; Eröz, 1992).

Araçsal Veriler, Bağlam ve Metod Arayışları

Kuşkusuz, bu tanımlamalar yeni tartışmaların zenginleştirdiği bir tarih kurgusuyla ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, asıl perspektif, somut tarihsel verilerle inşa edilmelidir. Bu bağlamda da Alevilik, Türklerin İslam öncesi geleneksel inanışlarını korumaları ve İslamlaşma sürecine Safevi dinselliği içine katılmalarıyla ilişkilendirilebilir. Kendisini, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in Emevi politikaları karşısındaki trajedileriyle özdeşleştiren ve Şah İsmail'in karizmatik kişiliği etrafında somutlaşan bir dinî/mistik evrenle buluşturan Alevilik, Anadolu'ya göç eden Türkmen aşiretlerinin yaşadıkları siyasal, kültürel ve ekonomik deneyimlerin şekillendirdiği kendine özgü bir yaşama biçimidir.¹ Tabiri caizse, dinî, sosyal ve ekonomik gerçekliğin dünyası, genelde antropolojik bir alanın parçası durumundaki Kızılbaşları son derece hareketli sosyolojik bir evrenin içine kat-

¹ Burada yeri gelmişken belirtmekte yarar var ki, sadece Alevilik değil, örneğin Sünnilik de içinde yer aldığı koşullardan ve kendi bağlamından bağımsız olarak şekillenmiş olamaz. Ancak, buradaki temel vurgu Alevilik üzerinde yoğunlaştığı için, Sünni dünyanın içinden geçtiği süreçlere ya da etkilendiği geleneklere yer verilmemiştir.

mıştır.² Böylece Aleviler, Şah İsmail'in mistik/devrimci söylemiyle örtüşen inançlarıyla, bir anlamda kendi grup kimliklerini Sünnilerinkinden ayırtmışlardır. Alevilerin, detayları oldukça karmaşık bu serüvenin Sünni dinseliliğiyle karşı karşıya gelişen yanları, Osmanlı'nın kuruluş dünyasındaki tekdüzeliğinden çok, onun genişleme dönemindeki çok boyutluluğu içinde ancak ele alınabilir. Nitekim Alevilerin ortaya çıkışı Selçuklular'dan beri varlığını sürdüren bir dizi ayaklanma ve kalkışmayla irtibatlandırılrsa da, asıl kendini ifade etmesi Osmanlı-Safevi rekabetinde somutlaşmıştır. Şah İsmail'le Yavuz Selim arasında gerçekleşen ve tarihe "Kızılbaş-Sünni çatışması" şeklinde yansıyan olaylar zinciri, gerçekte Sünnilik ve Şiiliğin Türk toplumunun bilinçaltında keskin bir dogmatizm yaratmasına ve kurumlaşmasına yol açmıştır. Günümüzde Aleviliği açıkça 'öteki' konumuna getiren bir dizi kargaşa, tartışma ve çatışma, gerçekte İmparatorluk dünyasının gereklilikleri içinde belirginleşmeye başlamıştır. Bu nedenle, mevcut gerginliklerin kaynağını da burada aramak gerekir. Anadolu Aleviliğinin Şah İsmail'in mistik retorikinden beslenerek 'doğma'sı, Anadolu Sünniliğinin de, bunun üzerinden kendisini ayırıştırma çabaları, aslında mevcut hesaplaşmaların siyasal düzeydeki yansımalarıdır.

Bu gerilimin günümüze kadar sarkan etkileri çok boyutludur ve artık belli bir karşılıklılık içinde sıklıkla tekrarlanarak korunan önyargı, düşmanlık ve çelişkilerin göze batar duruma gelmesi, tarihsel bağlamı dışlayarak önlenemeyecek bir duruma gelmiştir. Son tahlilde kemikleşmiş Alevilik(ler) ve kemikleşmiş Sünnilik(ler) söz konusudur. Sorunun zamana yayılarak siyasallaşan omurgası içinde geleneksel Alevi-Sünni ayrışması, bugün "Alevi-Sünni kardeşliği" şeklinde formüle edilen yeni birtakım stratejik taleplerle kontrol altına alınsa bile, yine de bu sorunun, sık sık canlandırılan refleks noktalarıyla esaslı bir şekilde hesaplaşmadan aşılması mümkün değildir. Pragmatik bir gayretle problemi aşmaya yönelik çabalar, siyasal sınırları her zaman genişleme temayülü gösteren fiilî durumlarda sık sık kontrolden çıkabilmekte, hatta çok kere her şeye yeniden başlanabilmektedir (Vergin, 2000: 83). Bu nedenle, Alevi-Sünni dünyasının tarihsel Osmanlı rejimi ve dünyasından beslenen yanlarını, Cumhuriyet dönemine sarkan boyutlarını da kapsayacak şekilde ele almak ve soğukkanlı bir şekilde tartışmak gerekir.

Öte yandan inanç ve ritüelin kendine özgü dünyasını sosyal tarihin verilerinden bağımsız bir şekilde ele alma girişimleri de, mevcut gerginlikleri iyice

² Bilindiği gibi, Kızılbaşların Alevi adıyla anılmaları oldukça yenidir. Bu tanımlanma gerçekte ikinci bir süreçtir. Yaygın kanaate göre, Kızılbaş kavramı, 'asi' sözcüğünün taşıdığı aşağılayıcı anlamı yüklenince, yerini All'ye bağlanışın ifadesi olan 'Alevi' kavramı almıştır. Ancak yine de 'Kızılbaş' sözcüğünde toplanan horlayıcı anlamın zaman içinde 'Alevi' sözcüğüne de yüklendiğini belirtmek gerekir. Ne var ki, Alevilik de kavramsal olarak Kızılbaş toplumunu Şiilik potasında eritmeye yönelik bir imayı içinde barındırdığından dolayı, bugün hâlâ problemlili bulunmaktadır. Bu tartışmalar ne yönde gelişirse gelişsin, aslında popüler anlamda Kızılbaşlık kavramının terk edilişi, bu dönemin sona erdiğinin de bir göstergesi olmalıdır. Artık Aleviler, Kızılbaş kimliği içinde yaşadıkları süreci sonlandırmış ve tabiri caizse iyice kendi gettolarına çekilmişlerdir. Bu durum ise, Aleviler için, isyan ve tehcirin yerini alacak olan bir kapalı yaşam tarzını içselleştirme süreci sayılmaktadır.

derinleştirmekten başka bir fonksiyona sahip değildir. Soruna kendi hegemonik söyleminin sınırları içinde yaklaşan araştırmalarda sık sık rastlandığı gibi, bu araştırmalarda, hem Sünni hem de Alevilerin kolayca kabaran öfkesine sürekli olarak 'dikkat' edilmektedir. Bu eğilimlerin Aleviliği "hassas bir konu" olarak tanımlamaktaki ısrarı, peşinen bir problematik düzeyine çekilen konunun ince bir diplomasi ve nazik bir söylemle ele alınmasını gerektirmektedir. Akademik titizlik ve dikkat, korku ve kaygıyla kuşatılmış bir hassasiyet ortamına teslim olmakta; bu da, ciddi bir subjektivite sorunu yaratmaktadır. Kendilerini Sünni ya da Alevi olarak tanımlamayan pek çok araştırmacı da, analizlerini, nesnelliklerini ortaya çıkaran bir araç olarak kullanmak yerine, saldırı ya da savunmalarının işlevsel bir mekanı hâline getirmektedirler. Bu nedenle, Sünni ve Alevi perspektiflerinin birbirlerini anlama niyeti taşımayan bu karşılaşmaları, genellikle mevcut gerilimleri derinleştirmekten öteye gidememektedir. Bunun yanı sıra, konunun siyasallaşma potansiyelinin her zaman hatırlanabilmesi de özellikle Aleviliği, gerçek dışı bir olumlamanın ya da inkarın nesnesi hâline getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak da, mevcut literatürde, ağırlıklı olarak Sünnilerce ya da Alevilerce tekrarlanan ve kendi söylem duvarlarını örmenin ötesinde bir katkıya rastlanmamaktadır. Buna karşılık pek çok yönden nitelikli sayılabilecek çözümlenmelerle Alevi ve Sünnilere alan açmayı öneren çalışmalar da, popülist inhisarcılığın gücünü kıracak bir manevra alanına sahip olamadığı için, toplumsal çelişki ve sınırlılıkları aşma konusunda yeterli bir söylem gücüne sahip olamamaktadırlar. Bütün bu stratejiler içinde Alevilik, kendi mecrasında ele alınamamakta, buna karşılık ilgili araştırmacılar da çok kere kendilerine ilişkin sunumlarını ele aldıkları konu üzerinden sunabilmenin kolaylığına yönelmektedirler. Genellemek her zaman zor olsa da, yine de popüler Alevi incelemelerinin bu problemlerden uzak olduğunu düşünmek pek fazla bir iyimserlik olacaktır. Öte yandan konuyu din, mezhep, tarikat veya meşrep bağlamında ele alanlar da, ya Sünniliği Alevilik içinde ya da Aleviliği Sünnilik içinde tüketmek durumundadırlar.

Bu bağlamda, Türkiye'nin modernleşme sürecine katılan tercihleriyle Aleviler, bazen millî birlik ve beraberliğin teminatı hâline getirilmekte, bazen de gerçek Müslümanlığın şimdiye değin kadri bilinmemiş bir kaynağı olarak yüceltilmektedir. Aslında bu tür yaklaşımları dile getirenlerin argümanları, Aleviliği belli bir ideolojik kimlikle buluşturmak isteyenler tarafından da şiddetle reddedilmektedir. Kısaca Aleviliğin niteliğine ilişkin sorular, henüz yöntem ve siyasal tercih tartışmalarından yakasını kurtarabilmiş değildir (Ocak, 1996: 191-223; Vorhoff, 1999: 32-66; Shankland, 1999b: 323; Bozkurt, 2000).

Kapalı Yaşam Dünyaları: Periferideki Hayatın Desenleri

Osmanlı dinselliğinden ayrılan ve baskın bir Sünni karşıtlığıyla periferiye hap-solan özsel nitelikleri, Alevilere, kırsal yaşam dünyasında, kendilerini sınırlandırıcı bir alan yaratmıştır. Alevilik, belli bir etkileşim içinde Sünnilerle kaçınıl-

maz bir şekilde ilişkiye geçse de, onun inanç ve eylem haritası, genellikle kendi dışlanmışlığını takviye edecek bir dizi tipoloji, teoloji ve ritüelden oluşmuştur. Bunda içedönüklük, kapalılık, endogami ve sözel kültür dünyasını tek tek içselleştiren ve hatta bağlamını böyle bir daire içinde kurmayı önceleyen bir arayış söz konusudur (Kehl-Bodrogi, 1993: 39-42; Shankland, 1997: 23-32). Bu tercihin zamana yayılan sonuçları, Osmanlı'nın Sünni evreni karşısındaki bir Kızılbâşın özgül profilini yansıtmaktadır. 'Dedelik' etrafında soya bağlı bir yaşama pratiğini kurumsallaştıran Aleviler, siyasal ve ekonomik süreçten hiç de bağımsız kalmayacak bir şekilde, kendilerini teşhir eden her düzeyden gerillimin potansiyel kaynağı hâline getirilmişler ve çok zaman da, 'dinsel gerçekçiler'le kolaylıkla suçlanabilecek tavır ve tutumlarla özdeşleş(tiril)ebilmişlerdir.

Aleviliğin geleneksel düzeyi ve zaman içindeki evrimi, onun sözel kültür dünyasıyla ilişkilendirilebilen yapısını her zaman hesaba katmayı gerektirmektedir. Gerçekten de Alevilik, şifahi kültürün bir taşıyıcısı olarak modern unsurlarla hızla buluşan bir deneyim yaşamıştır. Anlatılar, irrasyonel söylemler, menkıbe ve nefesler gibi her biri ayrı bir toplumsal bağlama atıfta bulunan yapısal nitelikleriyle Alevilik, kapalı bir dinsel formunu cemaat, mezhep veya meşrep olarak algılamaya her zaman için imkan verebilecek bir çeşitliliğe sahiptir. Bu özelliklerin günümüz dünyasında uğradığı dönüşüm, özellikle Alevi dinselliğinin yarattığı maneviyatı yeni söylemlerle yüz yüze getirmiştir.

Modernlikle Yüzleşmeler, Karşılaşma ve Dışa Açılma Stratejileri

Aleviliğin söylem arayışları, hiç kuşku yok ki, yukarıda sözü edilen metodolojik arayışlar veya siyasal stratejilere bağlı olarak her seferinde yeni bir şekle bürünmüştür. Zaten Alevilik araştırmalarının niteliğine ilişkin yapılan kritikler dikkate alındığında, bütün bu yaklaşımların, genel toplumun ortak tecrübelerinden bağımsız olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır (Kehl-Bodrogi, 1993: 42).

Alevilerin Cumhuriyet aracılığıyla modernlikle yüz yüze geldiği süreç, geleneksel ve kutsal tarihin bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönüm noktasında her şey gözden geçirilmekte ve tartışılmaktadır. Artık söz konusu süreç içinde Aleviliğin mi yoksa Alevilerin mi ciddi bir dönüşüme tâbi olduğu tartışmaları yapılmaya başlanmıştır (Yalçınkaya, 1996: 201; Çamuroğlu, 2000: 70). Alevilerin Türkiye'nin modern tercihlerine katılımı, aslında Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'e verdiklerini iddia ettikleri destekle sembolize edilmektedir. Modernleşme projesini kendi bütünselliklerini korumak açısından fonksiyonel bulan Aleviler, Cumhuriyet'in kuruluşuna yaptıklarını iddia ettikleri katkıya sık sık atıfta bulunmaktadırlar (Yalçınkaya, 1996: 152-158; Mélikoff, 1998: 340; Bruinessen, 2000: 124; Vergin, 2000: 41). Cumhuriyet Türkiye'si içinde Alevilerin çeşitli düzeylerdeki kazanımları dikkate alındığında bu tekrarların niteliği belki daha iyi anlaşılacaktır. Cumhuriyet'in kuruluş temalarıyla söylem düzeyinde bir akrabalığa sahip olduklarını vurgulayan Aleviler, böylece Türk modernleşmesine ilişkin söylemlerin ortaya çıkardığı imkanları, grup bütünlüğünü

korumanın bir aracı olarak değerlendirmektedirler. Öte yandan ideolojik düzeyde kendilerini Cumhuriyet'in kurucu ideallerinden uzaklaştıran kimi popülist Aleviler de tamamen aksi bir istikamette, kendi söylem alanlarını Kemalizm karşısı bir söylem inşâsına dayandırarak kurmaya çalışmaktadır.

Her hâlükârda Alevilerin Cumhuriyet'e verdiği desteğin niteliği tartışmalıdır. Bu desteğin sık sık tekrarlanması yaratabileceği imalar, siyasal sistemin Sünni retorikle arasını açmaya yönelik bir çaba olarak da düşünülebilmştir. Genel Alevi yaklaşımına göre, yeni rejimin "Şeriat karşısı" bir söylemle bütünleşeceğine ilişkin yaygın bir kanaat, Alevilerin Kemalizmle bütünleşmesini en azından başlangıçta sorunlu bir tercih olmaktan çıkarmıştır. Ne var ki, mevcut rejimin gerçekleştirdiği kimi uygulamalar, yeni paradigmatik düzen tesisine bağlı olarak sadece geleneksel Sünni kurumları değil, geleneksel Aleviliğin tarihsel kurumlarını da kısa sürede gayri meşru ilan edebilmiştir (Schüler, 1999: 160). Alevilerin bu durumu pek fazla tartışma konusu yapmalarını ve epeyce bir süre göz ardı etmeleri ilginçtir. Gerçekte bu suskunluk, Aleviliğin arkaik dünyasıyla ilişkiyi koparmanın bir başlangıcı sayılabilir. Böylece Aleviler kendi kurumsal geleneklerinden uzaklaşmak durumunda kalmışlardır. Örneğin Alevi ritüelleri kadar kendi itibar kategorileri arasında da saygın bir meşruiyetin sahibi olan 'dede'lerin rolleri de bu zemin içinde esaslı bir dışlanmaya tâbi tutulmuştur.

Tek parti döneminin, laikliği teorik bir özleminden öte yaşamsal bir tercih hâline getiren uygulamaları, Alevileri, zaman zaman Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) bile mesafeli bir konuma sürüklemiş, hatta kısa süreli de olsa bir Demokrat Parti (DP) yandaşlığı söz konusu olabilmştir (Şener, 1997: 44; Schüler, 1999: 162-163; Yavuz, 2000: 80). Bütün bunlara rağmen, Alevilerin genel geçer politik tercihlerinin bugün bile zihniyet açısından CHP'yle örtüştüğünü göz ardı etmemek gerekir. Bu durum, tipik Alevi söylemine damgasını vuracak bir tercihtir. Çok çeşitli eğilim ve fraksiyonlarıyla Aleviler, örgütsel düzeydeki niyetlerini ayrıştıran türlü eğilimlere sahip olsalar bile, zihniyet düzeyinde CHP'yle bir kan bağı kurmaktan yine de vazgeçmek niyetinde değildirler. CHP'nin bir zihniyet olarak Alevilerin taleplerini uzun vadede gerçekleştirebilecek bir haritaya sahip olup olmadığı her zaman için tartışmaya açık olsa da, yine de bu ilginin güçlü ve yaygın bir kanaat olarak sürdüğünü belirtmek gerekir (Stokes, 1999: 268; Yavuz, 2000: 81-82).

Bu bağlamda, Atatürk'ün modernleşme politikalarına öteden beri sahip çıkarak, bu niyetlerle kendi politikalarını ortak ilan eden Alevilerin, daha da ileri giderek, Kemalizmin bütün ideolojik argümanlarını kendi söylemleriyle ilişkilendirmede ölçsüz bir heyecana sahip olmaları söz konusudur. Örneğin tipik bir Alevinin rasyonalite, özgürlük, eşitlik gibi Aydınlanma'nın temel değerlerini kendi modern sunumuyla ilişkilendirmedeki ısrarı dikkat çekicidir (Ocak, 1996: 233; Kehl-Bodrogi, 1993: 41-42; Mélikoff, 1998: 336; Dumont, 1997: 159;

Poulton, 1999: 305-314). Alevilerin kendilerini Kemalist söylemle aynileştiren stratejileri, kuşkusuz geleneksel/şifahi bir kültürün modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni koşullara nasıl uyum sağlayabileceği konusundaki soruları da gündeme getirmektedir (Ocak, 1999: 398; Türkdoğan, 1996: 180; Yalçinkaya, 1996: 180). Öte yandan, bu tartışmaları canlı tutma konusunda açıkça çekingen davranan genel Alevi kitlesi de, söylemini modernlik üzerinden üretme konusunda daha kararlı gibidir. Ne var ki, bu ısrar Aleviler arasındaki niceliksel bağı parçalamıştır. Yeni bir arayış, Aleviliği, Alevi özne üzerinden dönüştürmeye başlamıştır. Kemalist söylemin sistematik ağırlığı, Sünnilikten çok Aleviliği dönüştürmüş, modernleşmenin verili mecrası öncelikli olarak geleneksel Alevi hiyerarşisini altüst etmiştir. Bu nedenle, yeni Alevi söyleminin yaratıcısı olarak öne çıkan aktörlerin süreç içinde bir meşruiyet kriziyle baş başa kaldığını bugün açıkça gözlemek mümkündür. Zaten bu tür karşılaşmaların tipik sunumları, daha çok söylem ve eylem tercihleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Shankland, 1997, 1999a, 1999b; Yalçinkaya, 1996: 207; Vorhoff, 1999: 32-66; Bruinessen, 2000: 123; Schüler, 1999: 161).

Cumhuriyet'in tek partili döneminde, Osmanlı karşıtı bir söyleme sahip çıkması nedeniyle Kemalizme gösterilen destek, buna bağlı olarak yönetimin ulus-devlet projesine de kısa zamanda yaklaşma imkanı bulmuştur (Kehl-Bodrogi, 1999b: 42). Ülkenin doğusunda çoğunluğunu Alevilerin oluşturduğu isyan denemeleri bile bu ilişkiyi sarsmaya yetmemiştir (Şener, 1997: 43). Türk modernleşme projesinin temel paradigmasıyla bütünleştirilen yapıları içinde Aleviler, kutsal/mitik dünyalarından ayrılarak yeni yönetim politikaları içinde araçsallaşmışlardır. Artık Aleviler, Sünnilik karşısındaki bir denge arayışının parçası değildir; aksine, burada söz konusu edilen husus, Alevilik üzerinden geleneksel Türk harsının yeniden hatırlanması ve bunun potansiyel düzeyde bir model olarak açıkça işlevselleştirilmesidir.

DP'nin genel olarak köylülüğe arka çıkan politik temsilcileri içinde gündeme getirdiği vaatlerin Aleviler için de ciddi bir çekicilik taşıdığı, söz konusu partinin iktidara getirilişinde gösterilen destekte açıkça görülmektedir. Toplumsal muhalefetin güçlü desteğiyle iktidara taşınan DP'nin arkasında Alevi desteğinin de yer almasının bugün yeterli bir izahını yapmak hâlâ mümkün değildir. Öne sürülen gerekçeler de tatminkâr değildir. Ancak, bu yaklaşmanın CHP'ye karşı oluşan genel bir memnuniyetsizliği yansıttığı da inkar edilemez. Gerçekten de Aleviler, bu çıkışlarıyla daha sonraları gevşek bir hesaplaşmaya girseler bile, aslında ilk olarak, belki de DP'nin yarattığı koşullara bağlı olarak kendi sosyal taleplerini dile getirme imkanı bulabilmişlerdir. Alevileri DP'ye desteğe yönelten süreçlerde tek parti yönetiminin uygulamalarına yönelik kimi huzursuzlukların payı göz ardı edilemez. Nitekim DP'ye desteğin içinde belirginleşen taleplerdeki yoğunluk bunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde Aleviliğin henüz siyasal bir benlik duygusunu üretecek imkanlardan epeyce uzak olduğu dikkate alınırca,

gerçekte söz konusu duyarlılıkların DP'de birleşebilmesinin ve birbirinden bağımsız grup duyarlılıklarının ortak bir desteğe dönüşmesinin bir açıklamasına hâlâ ciddi bir ihtiyaç bulunmaktadır. Alevilerin bu yaklaşımları, önce CHP'yle sonra da DP'yle olan ilişkilerini tartışılır kılmaktadır. Genel değerlendirmelere göre, başlangıçta CHP, ardından da DP, "dini siyasete alet etmek", "toplumdaki irticai kesimlere arka çıkmak" ya da "diğer dinsel grupların oy potansiyelini Alevilerin aleyhine bir güce çevirmek" gibi iddialarla eleştirilmiştir (Schüler, 1999: 162-163, Yavuz, 2000: 80). Aleviler arasında varlığını sürekli olarak devam ettiren bir strateji, grubun, kendi içindeki hütün çeşitliliğe rağmen politik taleplerini seslendirirken öncelikli olarak 'gericilik' ve 'irtica' temalarını hareket geçiren bir eğilime sahip olmasıdır. Her şeye rağmen, Alevilerin söylem inşâsı içinde CHP'yle ve onun muhafazakâr bir türevi olarak da DP'yle olan ilişkilerindeki muğlaklık henüz aşılabilmiş değildir. Siyasal bağlanmanın kısa sürede ortaya çıkardığı bu problemler, Aleviliği yeniden dönüştürmektedir.

Alevilerin DP deneyimi karşısında kendilerini yeniden tanımlama ve "açığa çıkarma" talepleri Birlik Partisi'nin (BP) kurulmasıyla iyice belirginleşmiştir (Schüler, 1999: 163). Yasaların izin vermemesine rağmen bir Alevi partisi izlenimi vermekten kaçınmayan bu partinin de bir buluşma noktası olarak genel Alevi desteğini arkasına aldığı söylenemez. Aleviler BP'nin varlığını bir meşrulaşma çabası olarak değerlendirmişlerse de, böylesi bir oluşum içinde yoğunlaşmayı kendileri için pek de elverişli bulmamışlardır. Kuşkusuz, bu tercihler çok yönlü ve çok boyutlu siyasetlerin etkisi altında gerçekleştirilmektedir. Aslında bu durum daha sonraki Alevi organizasyonlarında da sık sık ortaya çıkmaktadır. Aleviler günümüzde de açıkça fark edildiği şekilde, kendilerini genel toplumdan ayırıştırıcı yapılanmalarda saf tutma ve 'ötekiler' karşısında hedef olma hususunda açıkça tereddütlüdürler ve hatta bu yer almaların ortaya çıkarabileceği tedirginlikleri yaşamamak için de sürekli olarak teyakkuz hâindedirler. Yine de BP'yle başlayan süreç, Alevilerin kendilerini tarif etmelerinin yeni imkanlarını var etmiştir.

Osmanlı toplumsal yapısı söz konusu olduğunda Aleviliği dinî ya da mezhebî bir yapı içinde gören tarih algısı, sekülerleşme süreci içinde aynı olguyu, yılgınlık ve kırgınlıkları tazeleyen bir araç olarak ele almaktadır. Bunun bir sonucu olarak da Aleviliği, dinsel temelli bir oluşum olarak açıklamaktan vazgeçilmiş, Sünni toplumdan farklılaşma çabası, tarihsel fenomenleri çağdaş/seküler faktörlerin birer arka planı hâline getirmeye yaramıştır. Bu gelişme, süreç içinde Alevilerin 'Alevilik'le yüzleşmelerini ve bu karşılaşmaların bir sonucu olarak da, kendilerini yeniden biçimlendirmelerini zorunlu kılmıştır. Kuşkusuz bu tecrübeyi ortaya çıkaran tarihsel olaylar pek çok değişkenle ilişkilidir ve temel etkenler de oldukça belirleyici olmuştur. Bunlardan ilki, göç ve kentleşme; diğeryse, siyasetle ve sol söylemle bütünleşme talepleridir.

Göç: Kent Ortamının Aleviliği

Göç, Türkiye'de sadece Aleviler için değil, diğer bütün toplumsal birimler için de önemli bir farklılaşma yaratmıştır. Yaşanan ekonomik ve toplumsal sıkıntılardan doğan talepler içinde köyden kente doğru gerçekleşen göçler, Alevi evrenini sınır tanımaz bir genişliğe ulaştırmıştır. Böylece kendi yuva ve sığınaklarından çıkarak kent ortamının gerçeklerine uyarlanan Aleviler, bir yandan geleneksel yaşam tarzlarını terk etmekle karşı karşıya gelirken, bir yandan da kendilerini tanımlamaya yönelik tasavvurlar karşısında bir savunma içine girmişlerdir. Geriye dönüşün çekiciliğini yitirdiği bir ortamda Aleviler, geleneksel Alevilikle modern kentsel değerlerin çekiciliği ve kuşatıcılığı arasında kalmışlardır (Çamuroğlu, 1999: 97; 2000: 7, 14). Kendileri dışındaki oluşumları, geleneksel Sünniliğin hegemonik söyleminin birer göstergesi olarak değerlendiren Aleviler, kimliklerinin farkına ancak bu bağlamın belirleyiciliği altında varabilmişlerdir. Ulus devletin ortaya çıkması ve köktenci eğitim politikalarına egemen olan pozitivist söylemin Sünni siyasal göstergeleri bozmada gösterdiği ısrar, Alevileri daha kararlı bir ayrışma çabasına zorlamıştır. Merkezî yönetimin din ve laiklik politikaları, Sünnilerin din algısını dönüştürmüş, ancak, kurumsal gelenek ve kentsel deneyimlerinin zenginliği, Sünnilerde, Alevilerde olduğu gibi açık bir entelektüel hırpalanmaya yol açmamıştır. Eğitim sisteminin yarattığı sınır tanımaz radikalizme koşut olarak Aleviler, bir yandan taşrada mukim olan gelenekleriyle karşı karşıya gelirken, bir yandan da yeni ve modern kimlik tanımlama stratejileriyle ilişkiye geçmişlerdir (Bozkurt, 2000: 73; Shankland, 1999b: 323; Türkdoğan, 1995: 574; Çamuroğlu, 2000: 7). Kırsal alanda hüküm süren Aleviliğin modernlikle yüzleşen Aleviler için ortaya koyduğu sınırlandırıcı çerçeve, din ve modernite ilişkileri ekseninde ortaya çıkan gerilimlerde sıklıkla karşılaşıldığı gibi, birtakım çelişiklere de yol açmıştır. Nitekim köy ortamında egemen olan Aleviliğin, modernleşmeye erken tâbi olmuş kent merkezlerindeki sürdürülebilirlik imkanı, günümüzde de devam edegelen pek çok tartışmanın temel başlıkları arasında yer almıştır (Vergin, 2000: 137-168). Kent bağlamında yeniden canlanma çabası, modern söylem çeşitliliği içindeki Alevileri yaşanılabilir bir değerler setine yöneltmiştir. Ne var ki, bu ihtiyacın gerektirdiği meşruiyet, ortaya çıkan gerilim ve çatışmalardan beslenerek ancak elde edilebilmiştir. Yeni ve eski arasındaki, farklılıkları giderek çoğaltan bir söylem alanı olarak modern Alevilik, gerçekte güç ve donanımını, karşıt yapılanmaların saldırdığı düşünülen korku ve endişeler üzerine kurmaktadır. Öyle ki, bu gerilimlerin sonunun hiç gelmeyeceği bile düşünülebilmektedir.

Aslında Aleviler Kemalizmle Osmanlı'yı unutturacak bir ortaklık temelinde buluşurken; yeni dönemin, kendileri açısından epistemolojik düzeyde radikal bir dönüşüm yaratacağını, hatta bunun gerçekte bir milat olabileceğini çok ke-re gözden kaçırmışlardır. Sünnilik ve Aleviliğin karşı karşıya geldiği her seferin-

de, gelenekten bağımsız bir şekilde hareket eden Aleviler, muhalif çizgilerini yeni ve modern kavramlarla kurmaya çalışmaktadırlar. Ne var ki, kendilerini Alevi olarak hissetmeyenlerin bile, şehir merkezlerinde kendi aidiyetlerine dönme zorunluluğu duyduklarına pek çok örnek olayda defalarca tanık olunmuştur. Ancak, yine de dönüş yapılan Alevilik, yukarıda da belirtildiği gibi, gelenek ve retorikleriyle bilinen klasik Alevilik değildir. Giderek herkesin kendi deneyimlerinden beslenerek geliştirilen farklı tezler, Alevi dünyasının zihinsel ve pratik düzeydeki bölünmesini hızlandıran çeşitliliğe sahip olmaktadır (Subaşı, 2001).

Eğitimin rasyonelleşmesi ve buna bağlı olarak da gündelik hayatın sekülerleştirilmesine ilişkin hegemonyatik ağırlık içinde Aleviler, ciddi bir kırılmanın eşiğindedir. Sözel kültür dünyasının sınırları içinde dar bir hiyerarşik yapılanmayla varlığını korumayı başaran Alevilerin, modern dünya tasavvuru içinde kendilerini yeniden var etmeye duydukları gereksinim, hem sınıfsal rollerinin gözden geçirilmesini hem de yeni entelektüel kadrolarının ortaya çıkmasını zorunlu hâle getirmiştir. Ancak, kökenleri kadar entelektüel tipolojileri de, Alevileri, çok zaman irrasyonel bir dünyaya ait olarak gördükleri evrenlerini yenilemede ciddi zorluklarla karşılaşmaktan alıkoyamamıştır. Modernleşme çabalarıyla öne çıkan temel eğilim, Aleviliği, siyasal taleplerin bir aracı hâline getirmekle sınırlı kalacak bir şekilde, onu folklorik bir çerçeveye dönüştürmeyi başarmış durumdadır. Geleneğin içsel duyarlılık alanlarından koparılarak günümüze taşınması, Aleviliğin tarihsel ve kültürel enerjisini tüketirken, onun günümüze kadar taşınan 'mukaddesat'ını da açıkça göz ardı etmiştir. Belki de modern Alevilik, ancak söz konusu maneviyat(ıy)la "karşı karşıya gelerek" kendini restore edebilme imkanı bulabileceğini varsaymaktadır. Zaten Aleviliğin tarihsel dönüşümünde ortaya çıkan söylem sıkışması da, gerçekte modernleşme sürecinin yarattığı bu gerilimlerin ürünüdür.

Böylece Alevilik, modernleşmenin Aydınlanma'ya kadar götürülebilen temel argümanlarıyla aynileştirilirken, sosyal bir özgürlük hareketi şeklinde ortaya çıkan yeni bir formülasyonla da, "Sünnilik söz konusu olduğunda biz kimiz?" sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu açıklamalar her seferinde farklı bir şekilde yapılmaktadır. Kendilerini genelde ya Sünnilik ya da din karşıtı bir söyleme hapsedenlerinden, kendilerini dinin bizatihi mecrası olarak vazedenerine kadar yaygın Alevi söylemlerinin ortak niteliği, onu modernlikle ve çağdaş değerlerle özdeşleştirme çabasındaki dikkate değer coşku"dur. Bu karşılaştırma ve eşleştirmelerin gerçekte neyi tazammum ettiği ise, daha sonra solla bütünleşen Alevi hareketinin Marksist arayışlar adına geleneği sorgulamasıyla gündeme gelmeye başlamıştır. Bu hesaplaşmaların tipik bir vicdan muhasebesi olmaktan çok, Aleviliği Marksist köylü hareketleri eşliğinde eritmek gibi bir anlamı olabileceği çok geç anlaşılabilmiştir. Hatta bunun açıkça hissedilebilmesi için 80'li yıllarda ortaya çıkan global düzeydeki tarihsel dönüşüm ve çözülme süreçlerini beklemek gerekecektir.

3K: Kızılbaş, Komünist, Kürt

Aleviler Türk politik yaşamında her zaman tartışmalı olmuş ve genellikle de birer 'suçlama' unsuru olarak kodlanmış üç ayrı kavramla (Kızılbaş, komünist, Kürt) ilişkilendirilmişlerdir. Sünnilerle aralarındaki iletişimin zayıflığı, Alevileri dışlamada işlevsel sayılabilecek bu kavramların devreye girmesini kolaylaştırmıştır. Alevililiği tarihsel Kızılbaşlıkla ilişkilendirme çabası, gerçekte karşılıklıdır. Hem Aleviler hem de Sünniler bu kavramı kendi tasavvurları içinde hayata geçirmektedirler. Kuşkusuz, Kızılbaş kavramının canlanması tarihsel karşılaşmaları yeni bir formda aktüelleştirmektedir. Ayrılcı taleplerle 80'li yıllara damgasını vuran politik Kürt hareketi de, içine Alevileri de çekecek şekilde genişleme arzusunda. Etnik açıdan kendini Kürt ilan eden bazı Alevilerin, bu hareketin (PKK) saflarında yer alması, özellikle Türk Aleviler arasında ciddi bölünmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devlete ilişkin tanımlamalarını, tarihsel veri zenginliği ve muhalefet ruhuyla tazelemeye çalışan popüler Alevilik, kamuoyu önünde Kürt hareketi karşısındaki konumunu netleştirmede açıkça sorun yaşamıştır. Sonuçta bu sorunlar, Alevi dünyasının geleneksel formunu olağanüstü bir şekilde çarpıtmıştır. Alevileri gerçek Sünni ilan edenlerinden dinler üstü bir gelenek olarak tanımlayanlarına kadar pek çok eğilim, gerçekte bu sorunlar arasında Alevilere bir yol açmaya çalışmaktadır.

Hiç kuşkusuz, Alevileri asıl sorunlu kılan temel eğilim, Marksizmle kurulan duygusal ve ideolojik ortaklıktır. Alevilerin varlık taleplerini Marksist söylem üzerinden gerçekleştirme çabası, kendilerini dil, eylem ve zihniyet açısından solla bütünleştiren kimi noktalarda su yüzüne çıkmıştır. Aleviler, Marksist taleplerin dile getirdiği tezlere öteden beri sahip olduklarına ilişkin sol söylemlerden de etkilenmişlerdir (Kehl-Bodrogi, 1996: 55; Üzüm, 1997: 41-45; Melikoff, 1998: 336). Bu bağlamda, tarihsel karşı çıkış ve isyanların içeriğini bile yeniden oluşturarak, onu geleneksel bir halk hareketi, isyanın ve özgürlük arayışlarının odağı olarak betimlemeye çalışmışlardır (Bruinessen, 2000: 120; Yavuz, 2000: 81). Nihayet bu anlatılarda Alevilik, tarihsel tüm halk hareketleriyle ilişkilendirilmekte ve Marksist teori adına ölçsüz bir kolaycılığa gidilmektedir. Daha da önemlisi, Aleviliğin dinsel referans sistemi böylelikle ya göz ardı edilmiş ya da Marksist eğilimler ekseninde basit bir fonksiyona irca edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Hz. Ali'den günümüze kadar süren ve Türklerin daha derin toplumsal kıymetleriyle kolaylıkla örtüşebilen tarihsel kökenleri içinde Alevilik, her türden iktidar oluşumu karşısında özgün bir direniş mevzii olarak gündeme getirilmiştir (Ocak, 1996: 239-250; Kehl-Bodrogi, 1991: 24). Ancak burada, ne Hz. Ali ve Hz. Hüseyin ne de Hacı Bektaş Veli ya da Pir Sultan Abdal, dinsel bir evrenin sembelleri olarak ele alınmaktadır. Onların her biri, ideolojik bir kaygının yargısına bağlı olarak, tarihte hareket hâlinindedir. Günümüzde artık tipik bir Alevinin 'uyanış'ı, 'Alevilik'ten sınılmayı ve buna

karşılık paradoksal bir şekilde günümüze kadar taşınmış potansiyel öfkeyi de işlevselleştirmeyi gerektirmektedir.

Bir yandan göç bir yandan da solla kurulan ilişkiler, kendilerini yeniden takdim etmeyi talep eden Aleviler arasında, zihniyet ve eylem düzeyinde derin farklılaşmalara yol açmıştır. Buna fiilen tecrübe edilen modernleşme politikalarının müdahalesiyle yaratılan rasyonelleşme de eklenmelidir. Bütün bu etkilenimler içinde Alevilerin dinsel tahayyül alanı, kapsamlı bir şekilde sarsılmış; hatta seküler bir eğitim sürecini içselleştiren Alevilerin çoğu zaman fiili durumlarında karşılaştıkları çelişkiler, gündelik hayat deneyimleri içinde birbiriyle yüzleşen farklı deneyimlerle zenginleşmiştir.

Kente göçle birlikte yeni yaşantıların içselleştirilmesi, Alevileri 'sol'la kader birliğine ve işbirliğine zorlamıştır. Alevi kimliğini popülerleştirenler, böylelikle bir yandan halk katındaki Alevilikle aralarındaki mesafeyi iyice artırırken, yazıya ve medyaya her zaman hakim olanlar da, artık sık sık tekrarlanacak olan "hangi Alevilik?" sorusunun cevabını verme hakkını öncelikli olarak kullanmak istemişlerdir. Bu gelişme içinde geleneksel Alevilik, modernizmin dönüştürücü etkisi karşısında, varlığını koruma azmini, ya onunla bütünleşerek ya da zıtlara karşı sürdürme çabası içinde olmuştur. Sonuçta her iki ısrar da Alevileri mevcut haritanın içinden çıkarmaya yol açmıştır. Kuşkusuz, araya mesafe koyan Aleviler, kırsalla kendi gerçeklikleri arasında büyüyen açığa çok fazla dikkat etmiş sayılmazlar. Geleneksel yapıları eleştirerek modern Aleviliğe bir alan açma uğraşı, Aleviliği tarihselleştirerek yeniden üretme yerine, şaşırtıcı bir şekilde onu bizatihi tarihî kılmaya yol açmıştır. Bugün kent ve köy Aleviliğinin dışında kendine muhkem bir denetleme alanı kurma çabası içinde olan ve daha çok araştırmacı yazar kuşağının katkılarını içinde barındıran yeni yaklaşımlar, bu karşılaşmaların tüm sıkıntılarını yaşamakta ve hatta bu deneyimleri kolay bir şekilde gözden kaçıran yeni yorumlara da imkan vermektedirler. Kent ortamında ve özellikle Avrupa'ya yapılan işçi göçü sürecinde yeni değer ve tutumlarla bazen rekabete bazen de çatışmaya sürüklenen Aleviler, köklerine dönüş savını dile getirdikleri her seferinde, ideolojik yaklaşımların duygu ve eyleme ağırlık veren lehçeleriyle kendilerini ifade etmek zorunda kalmaktadırlar (Yaman, 2001: 256; Clarke, 1998: 237; Olsson, 1999: 265).

Burada, gerek devlet geleneğinin gerekse Alevilerin tevarüsen naklettiği önyargılar etkili olmuştur. Aslına bakılırsa, Aleviler de kendi köklerinden beslenen bir entelijansiyayı üretme konusunda hazırlıksızdılar. Öte yandan, Dede-lik kurumunun da yeni kuşakların eleştiri ve itirazlarına karşılık, yeterli bir dili inşa etme konusunda zayıf kalması ve sahip olduğu geleneksel meşruiyet çizgisini de bu süreç içinde kaybetmesi söz konusudur (Yaman, 2001: 128; Türkdogan, 1995: 530).

Sol Kemalist çizgide kendisini resmî söylemin iktidarıyla buluşturan bu ortaklığın, geleneği açıkça sarsan uygulamaları, 80'li yıllara gelindiğinde, şimdi

açıkça provokasyon olduğu belli olan bir dizi olayda Alevileri Sünnilerle karşı karşıya getirmiştir. "Hızlı Sünnileşme" ve İslam'ın politik taleplerle seslendirilen temsilieri, Aleviler arasında öteden beri var olan endişeleri sokağa dökmüştür. (Şener, 1997: 44; Schüler, 1999: 168). Ekonomik dengesizlikler, kentsel yaşam olanaklarından eşit düzeyde yararlanma arzusu, söze ve eyleme sahip çıkma girişimi, Sünni refleksleri açığa çıkaracak karşılıklı zıtlaşmalar, Alevi-Sünni çatışmaları şeklinde tarihe geçecek olan gerilimlerin doğmasına hız katmıştır. Sıradan bir Alevinin Sünni dünya hakkındaki önyargılarını güçlendiren bu olaylar, hiç şüphe yok ki, karşılıklıdır ve devlet de çoğu zaman bu çatışmaları önleme hususunda zorlanmıştır.

Çöküş ve Toparlanma

Marksist iktidar tekniklerinin Doğu bloğu ülkelerindeki hissedilir çöküşü ve bunun hızla aktüelleşmesi, Aleviler arasındaki söylem arayışlarını iyice derinleştirmiştir. Sola dayalı jargonun değerini yitirmesi, Alevilerin, hem Sünnilik hem de sol söylemler aracılığıyla epeyce mesafeli olan ilişkilerinin korunduğu devlet karşısında, kendilerini nasıl ifade edeceklerine ilişkin tartışmaların önünü açmıştır. Bir 'söz patlaması'nın yarattığı yayın bolluğu, Aleviliği, medyatik desteğin de etkisiyle mevcut konjonktürü sürekli olarak yönlendirebilen bir 'güç hâlinde' öne çıkarmaya başlamıştır (Dumont, 1997: 149; Gökalp, 2000: 93-94; Türkdoğan, 1995: 171). Bütün bu gelişmeler içinde "Alevi araştırmacı yazarlar"ın sayısında ortaya çıkan artış dikkat çekicidir. Modernlikle açık bir hesaplaşmaya yönelmeyen yazarlar, Aleviliği bir diaspora içinde algılamakta ısrarlıdırlar. Bu süreçte Aleviler, 'öze dönüş' temasına ağırlık vermektense, yeni tartışmaların enerjisini üretmek üzere geleneksel olanı işlevselleştirmeyi tercih ettiler. Bu, esasen Cumhuriyet dönemi Aleviliğinin en önemli zaaf noktalarından birinin bir kez daha tekerrüründen ibarettir. Değişen, aktörlerin entelektüel düzeyi ve yeni sınıfsal arayışlarıdır.

Yazar ve yayın artışı, Alevi algısının değişimini olduğu kadar, bunlara ilişkin yorum ve kanaatlerin çeşitliliğini de yansıtmaya başlamıştır. Hiç şüphe yok ki, Alevi aydınları yeni bir kategoridir ve projelerinde geleneksel Aleviliği rasyonelize etmek gibi modern bir çabadan uzak durmaya niyetlidirler. Öyle ki, reformist Alevilerin ortaya çıkacağı 90'lı yıllarda bile, Aleviliğin bir onarımından çok, onun verili çerçevesini yadsıyarak yeniden ele alma düşüncesi egemen olmuştur (Bozkurt, 2000: 145-149; Kehl-Bodrogi, 1996: 57; Clarke, 1998: 8; Yalçınkaya, 1996: 7, 84-93).

Geleneksel Aleviliğin merkezî otoritesi olarak Dede, Cumhuriyet döneminde gerek entelektüel gerekse meşruiyet düzeyinde esaslı bir sarsıntı yaşamış; yanı sıra, Alevilik de Dedelik eksenli yaşam tarzlarının pek çoğunda hissedilir bir zayıflamayla karşı karşıya gelmiştir. Değişen törenler ve uygulamalar içinde soydan gelme, cem, dar (yargı), musahiplik (yol kardeşliği), görüm, iç evlilik (endogami), cenaze ve anma törenleri gibi hususlarda bu farklılaşmalar

açıkça görülmektedir. Örneğin, ayin-i cemler sadece kentsel yaşam içinde değil, köylerde bile artık uygulanamaz olmuş; yine Alevi dünyasının temel kurumları arasında yer alan dar kurumu da, yaptırım özelliğini pek çok yerde yitirmiştir. Bugün bu kurumlara yeniden hayat verme çabası da yeni bölünmelere yol açmaktadır. Hem Cumhuriyet yönetiminin pozitivist eğitim düzeyindeki köktenci ısrarı, hem de Alevi aydınlarının kendi toplumsal/tarihsel birimleriyle çatışma azmi, bu gelişmelerin temel kaynağı sayılabilir. Hatta bu süreçten geri dönüşün 90'lı yıllarda yaşanan bir çok olayla da irtibatını kurmak mümkündür.

Alevi Uyanışı

Sivas'ta Alevilerin düzenlediği bir şenlikte ortaya çıkan olaylarda birçok aydın ve sanatçının öl(dürül)mesi, ülkede gündelik hayat içinde varlığını gittikçe somutlaştırma talebinde olduğu anlaşılan İslamcı hareketteki gelişmeler, ulusal ve uluslararası düzeyde bu gelişmeleri kaygıyla izleyen çevrelerin kendilerine araçsal bir destek arayışına girmeleri gibi pek çok neden, Alevileri birdenbire kendi kontrolleri dışında gerçekleşen yeni siyaset arayışlarının aktörü hâline getirmiştir (Çamuroğlu, 1999: 96-103; Kehl-Bodrogi, 1996: 56; Yavuz, 2000: 82). Bu bağlamda bir fobiye dönüşen 'Şeriat' kaygısı, ülkede yoğunlaşan diğer anti İslam söylemlerinin de desteğiyle, Alevileri devletin esaslı bir müttefiki hâline getirmiştir. 'Türk İslamı' tartışmaları içinde Alevileri, Kürt Alevilerden ayırma çabası ve bunun doğurduğu politik manevralar, içi yeterince doldurulmamış 'Türk Müslümanlığı' tartışmalarına Alevileri de çekmeyi başarmıştır (Olsson, 1999: 265-266). Hacı Bektaş'ta öteden beri icra edilen kutlama törenlerine devlet bütün erkaniyla katılmaya başladığında, aslında siyasal iktidar, bu ilgisiyle sadece Aleviliği resmileştirmekle kalmamış, aynı zamanda İslami söylemlerle kendisi arasındaki husumeti de canlı tutmak istemiştir. Aleviler, bu kez, kendileri dışındaki stratejilerin yarattığı çatışmalarda bir araçsal aygıt olarak öne çıkarılmıştır. Burada gerek PKK'nın tüm Alevileri kendi siyasetinin parçası hâline getirecek planlarını parçalamak, hem de siyasallaşan İslami taleplerin manevra alanını daraltmak, açık bir niyet olarak dikkat çekmiştir (Kehl-Bodrogi, 1006: 60; Çamuroğlu, 1999: 98; Mélikoff, 1998: 22; Bruinessen, 2000: 123-124; Poulton, 1999: 308).

Cumhuriyet boyunca Aleviliğin bir retorik sorunu yaşadığı inkar edilemez. Devletle organik bir niyet ortaklığına kavuşan Alevilerin, bu dönem içinde gerek medyatik gerekse entelektüel düzeydeki popüler ilgilere açık tutulan karnalları, kamuoyunda farklı birtakım söylem arayışlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar, hiç şüphe yok ki, ortak nedenlerden beslenmiştir: Bir taraftan Alevi kaynakları çok dağınık ve çok yönlüdür, öte taraftan Alevi cemaatleri de çok başlı ve çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir. Daha çok Bektaşî geleneğinden gelen yazılı kaynaklar, sözlü kültürün hakim olduğu Alevileri bir anlamda tatmin etmemektedir. Bunun yanı sıra, Aleviler, temel İslam bilimlerini okuyabilecek ya da açıklayabilecek bilgi biri-

kimine öteden beri sahip değildirler. Sünniler gibi medrese veya modern dinî okullarda öğrenim görmemişlerdir. Buna karşılık, Aleviler, Cumhuriyet'le birlikte hızlı bir okullaşma süreci içine girmişler ve Sünni kesime oranla (en azından kızların okula gönderilmesinde bir mahzur görmedikleri için) yazılı kültürle çok daha fazla iç içe olmaya başlamışlardır. Son yıllarda ise bu öğretiyi yazıya dökme ihtiyacı duyulmaktadır. Bu vesileyle de, doğal olarak herkes, kendi Aleviliğini, rastladığı birçok yan etkiyi de içine katarak öne çıkarmaya çalışmaktadır (Bilici, 1999: 74).

Bugün Alevilik, söylem arayışını kendi sınırlılıklarını aşarak gerçekleştirme çabası içindedir. Aleviliğin sözel dünyası içinde ortaya çıkan ve özcü bir maneviyat tecrübesiyle günümüze kadar taşınan dünyası, şimdi yok sayılmakta, dahası, Alevi pratikleri müsamere düzeyinde tutularak teolojiye kapı aralanmaktadır. Aleviliğin gerçekte ne olduğu, ne olması gerektiği yolundaki hayati sorunlar, mevcut şartların ürettiği 'hassasiyet' ve 'sıcak gelişmeler' gerekçe gösterilerek yadsınmaktadır.

Ortaya çıkan ve sınırları zorlayan söylem arayışları içinde Aleviliğin İslam dışı bir gelenek olduğunu seslendiren çıkışlar, özellikle dikkat çekicidir. Buna göre Alevilik, öteden beri İslam karşıtıdır ve onun zaman zaman İslam'la aynileştirilen yapısı, gerçekte bir yanılısamadan ibarettir. O, tarihsel bir muhalefetin, bir özgürlük mücadelesinin, bütün zamanlara yayılan destansı geleneğini yansıtır. Bu söylemin, geçmişin sol jargonunu, Alevi hissiyatını ve yaşanan tecrübeleri peşine takarak gelişme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu tezin vurgusunda dikkat çeken temel bir nokta, Aleviliğin "bir özgürlük teolojisi olarak" değerlendirilmesidir (Bilici, 1999: 69). Böylece, Aleviliğin, Güney Amerika'da ortaya çıkan "özgürlük teolojisi" akımına referansla, kendine özgü bir Marksist Alevi teolojisi üretebileceği düşünülmektedir.

Onu gerçek İslam ilan eden ve bu bağlamdan hareketle diğer tüm İslami oluşumları reddeden diğer bir söylem arayışı ise, mevcut gerilimleri pekiştirecek bir teolojik argümanlar setinden destek almaktadır. Bu söylem bir yandan 'Şeriat', 'tarikât', 'marifet' ve 'hakikat' vurgusu yaparak Alevi mistisizmine formal bir atıfta bulunurken, öte yandan da, kendi tanımlaması içinde 'Şeriat' kavramıyla şiddetli bir çatışmaya girmektedir. Sünniliği Şeriat'la eşleştiren bu yaklaşım, İslam'a başka hiçbir meşrebi ortak etmemekte, başta "Diyanet İşleri Başkanlığı"nın statüsü ve "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri"nin öğretimi gibi hususlar da olmak üzere, Cumhuriyet yönetimine pek çok konuda eleştiriler yöneltmektedir (Vorhoff, 1999: 42; Schüler, 1999: 69-170).

Sonuç

Bütün bu arayışların ortak yanı, Aleviliği, kendi kökenleri içinde yeniden canlandırmaktan çok, sınırları genellikle sonuna kadar zorlayan bir heyecan içinde modern argümanlara bağlamalarıdır. Bu inşâ, Aleviliğe dinsel bir alan içinde yer ayırmaktan kaçınmakta, onu geleneksel formundan uzaklaştırarak da-

ha çok politik bir tasavvur içinde ele almaktadır. Modernleşme sürecinde Aleviler, 'düşman' imgelemine göre konumlanmakta ve bu bağlamda da söylemlerini belirlemektedirler. Siyasal iktidara yakınlaşmadaki pragmatik ısrarları, Alevileri, radikal eleştirilerle karşı çıktıkları durumlarda bile, resmî söylemin temel tezleriyle bütünleşmeye itmiştir. Kentleşme ve sol siyasetle ilişki, onun kendi mecrasındaki kapalılığı radikal bir şekilde parçalamıştır. Nihayet, geleneksel kurum ve pratikleriyle modern Alevilik, kendini yeniden üretmeye mecbur kaldığı her seferinde, teoloji, siyaset ve eylem karşısında açık bir kargaşa yaşamaktadır. Şimdiye değin ortaya konan ağırlıklı tercih, Aleviliğin gündelik siyaset bağlamına hapsedilmiş bir açıklamasıyla yetinmek olmuştur. Ne var ki, bu tercih, Alevilerle Alevilik arasındaki farklılaşmayı her geçen gün daha da büyütmektedir. Öte yandan, sınırlara çekilme çabası da, modernite karşısında kendi yetkinliğini pekiştirme konusunda güçsüz kalan arkaik Aleviliği, modern Alevilik karşısında gitgide daha çok marjinalleştirmektedir. Sonuçta, Alevi söyleminin modern çerçevesi sınırları zorlarken, yanı sıra, farklı Alevilikler de yeni haritalarda yer almakta ve birbirlerine rakip ideolojik inanç setlerine sahip çıkmaktadırlar.

Kaynakça

- BİLİCİ, Faruk (1999). "Alevî-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi", *Alevî Kimliği*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 67-78.
- BOZKURT, Fuat (2000). *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*, İstanbul: Doğan.
- BRUINEN, Martin Van (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevilik -Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri-*, çev. Hakan Yurdakul, İstanbul: İletişim.
- CLARKE, Gloria Lucille (1998). *Bir Dedenin Kimliğinde Müziğin Yeri Ne Kadardır? Seçkinlerin Müzik Eğitimi: Türkiye Alevilerinin Manevi Liderlerinin Yetişmesinde Müziğin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAMUROĞLU, Reha (1999). "Türkiye'de Alevî Uyanışı", *Alevî Kimliği*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 96-103.
- ÇAMUROĞLU, Reha (2000). *Değişen Koşullarda Alevilik* (3. baskı), İstanbul: Doğan.
- DUMONT, Paul (1997). "Günümüz Türkiye'sinde Aleviliğe Bakış", *Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü Gözüme -Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik-*, çev. İlhan Cem Erseven, İstanbul: Ant, s. 141-161.
- ERÖZ, Mehmet (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik* (3. baskı), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- FIĞLALI, Ethem Rûhi (1994). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* (3. baskı), Ankara: Selçuk.
- KEHL-BODROGI, Krisztina (1991). "Alevilik Üzerine", *Cem* (Kasım), sayı: 6, s. 21-24.
- KEHL-BODROGI, Krisztina (1993). "Türkiye'de Alevilik -Dini Bir Cemaatin Oluşumu ve Şimdiki Konumuna Dair-", çev. Filiz Ang, *Nefes* (Aralık), sayı: 2, s. 39-42.
- KEHL-BODROGI, Krisztina (1996). "Tarih Mitosu ve Kollektif Kimlik", çev. Tanıl Bora, *Birikim* (Ağustos), sayı: 88, s. 52-63.
- MÉLIKOFF, Irène (1998). *Hacı Bektaş -Efsaneden Gerçeğe-*, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996). *Türk Süfiliğine Bakışlar* (2. baskı), İstanbul: İletişim.

- OCAK, Ahmet Yaşar (1999). "Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı ile Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler Sempozyumu*, İstanbul: Ensar, s. 385-411.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim.
- OLSSON, Tord (1999). "Ali Odaklı Mezheplerde Yazıya Geçirme", *Alevî Kimliği*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 260-275.
- ONG, Walter J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür -Sözün Teknolojileşmesi-*, çev. Se-ma Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis.
- SCHÜLER, Harald (1999). *Türkiye'de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrlik Alevilik*, çev. Yılmaz Tonbul, İstanbul: İletişim.
- SHANKLAND, David (1997). "Anadolu Kırsalında Alevilik ve Sünnilik", çev. Sinan Olgun, Zeynep Yedigün, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (Ağustos), sayı: 4, s. 23-32.
- SHANKLAND, David (1999a). "Antropoloji ve Etnisite: Yeni Alevî Hareketinde Etnografyanın Yeri", *Alevî Kimliği*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 20-31.
- SHANKLAND, David (1999b). "Günümüz Türkiye'si Alevîlerinde "Dede" ve "Talip" Arasındaki Değişen Bağ", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler Sempozyumu*, İstanbul: Ensar, s. 319-334.
- STOKES, Martin (1999). "Ritüel, Kimlik ve Devlet: Bir Alevî Cem Töreni", *Ortadoğ'u'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, der. Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Colm Campbell, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Sarmal, s. 253-271.
- SUBAŞI, Necdet (2001). "Alevî Modernleşmesi", *Kültür ve Modernite Sempozyumu (25-27 Ekim)*, Kemer: Türkiye Kültür Araştırmaları Grubu.
- ŞENER, Cemal (1997). *Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir?*, İstanbul: Ant.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1995). *Alevî-Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, İstanbul: Timaş.
- ÜZÜM, İlyas (1997). *Günümüz Aleviliği*, İstanbul: İsam.
- VERGİN, Nur (2000). *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, İstanbul: Bağlam.
- VORHOFF, Karin (1999). "Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar", *Alevî Kimliği*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 32-66.
- YAMAN, Ali (2001). *Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAVUZ, Hakan (2000). "Değişim Sürecindeki Alevî Kimliği", *Alevîler/Alewiten*, ed. İsmail Engin, Erhard Franz, Hamburg: Deutsches Orient-Institut, C. I, s. 75-96.